

**BOSHLANG'ICH TA'LIMDA IBORALARNI O'RGATISH ORQALI LINGVISTIK
KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-AMALIY ASOSLARI**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7832082>

Tog'ayeva Umraxol Qaxramon qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti magistranti

Mazkur maqola ta'lim tizimida qo'yilayotgan talablarga mos tarzda ta'lim va tarbiya jarayonida o'quvchilarga o'rgatiladigan bilimlarni kundalik faoliyatda mustaqil qo'llay olishlariga poydevor yaratish, o'quvchilarga iboralarni o'rgatish orqali lingvistik kompetensiyani shakllantirishda nazariy va amaliy faoliyatni tahlil etish masalalarini yoritishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: *Kompetensiya, ibora, tadqiqot, lingvistik, kommunikativ.*

Эта статья основана на требованиях системы образования к подготовке студентов к самостоятельному применять полученные знания повседневной жизни в процессе обучения и воспитания, направлена на выделения анализа теоретической и практической деятельности при формировании лингвистических компетенций путем обучения студентов фразам.

Ключевые слова: *Компетенция, выражения, исследование, лингвистических, коммуникативный.*

This article is based on the requirements of the education system to independently apply the knowledge taught to students in the process of education and upbringing in everyday activities, aimed at highlighting the analysis of theoretical and practical activities in the formation of linguistic competencies by teaching students phrases.

Key words: *competence, expression, research, linguistic, communicative.*

Lingvistik kompetensiyani shakllantirish o'quvchi shaxsini fikrlashga, o'zgarlar fikrini anglashga, o'z fikrini og'zaki hamda yozma shaklda savodli bayon qila olishga qaratilgan nutqiy kompetensiyani rivojlantirish; o'quvchilarda grammatikaga oid bilimlarni (fonetika, leksikologiya, so'zning tarkibi, so'z yasalishi, morfologiya, sintaksis, yozuv va imlo, tinish belgilari, nutq uslublariga oid tushunchalarni) shakllantirish va rivojlantirish hamda ona tilining keng imkoniyatlaridan unumli foydalangan holda fikrini to'g'ri va ravon bayon eta olish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan lingvistik kompetensiyani shakllantirishlarni o'z ichiga oladi.

Mazkur kompetensiya umumta'lim fanlari orqali o'quvchilarda shakllantirib boriladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining darsga bo'lgan ongli munosabatini yuzaga keltirishda, qiziqishlarini inobatga olgan tarzda shakllantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Shunday ekan, bugungi kun o'qituvchisi, eng avvalo, o'zi har tomonlama tayyorgarlikka ega bo'lishi kerak. Yosh avlodni har tomonlama yetuk, barkamol shaxs

qilib tarbiyalash jarayonlarida boshlang'ich sinf o'qituvchisi rahbarligida darsga ijodiy va integratsion yondashuv amalga oshiriladi

Usmonov N., Xolboyeva G. va boshqalar tomonidan tuzilgan “Boshlang'ich ta'limda kompetentlikni rivojlantirish omillari” nomli to'plamda “Adabiy kompetensiya - adabiyot fani bo'yicha egallagan bilim, ko'nikma va malakalarini kundalik hayotda duch keladigan voqea-hodisalarga tatbiq etish, adabiy jarayon yangiliklarini tushunish, adabiy-nazariy qoidalardan badiiy asarlarni tahlil qilish va baholashda o'rinli foydalana olish qobiliyatidir.” deya ta'rif berilgan. Adabiyotga kirish boshlang'ich ta'limdan boshlanishini inobatga olsak, poydevorni aynan lingvistik kompetensiyani shakllantirishdan boshlash lozimligi anglashiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish jarayonlarida ta'lim – tarbiya borasidagi fikrlar bilan qiziqib ko'rishning samarali tomonlari juda katta. Shuning uchun biz bu boradagi fikrlarni o'rganib ko'rishdan oldin uning mazmuniga to'xtalib o'tishni o'z oldimizga maqsad qilib qo'ydik.

O'quvchilarda lingvistik kompetensiyani shakllantirishda asosiy e'tibor ularning nutqiy faoliyatining obrazli bo'lishi, mustaqil fikrlay olish va dunyoqarashining keng bo'lishiga ahamiyat qaratilmoqda. Bu o'rinda boshlang'ich ta'limdanoq ularning lingvistik bilimlarini chuqurlashtirishga bo'lgan ehtiyojdan kelib chiqib so'z va iboralarning ma'nosi, qo'llanishini o'quvchilarga o'rgatib borish yaxshi natija ko'rsatishi isbotini topmoqda.

Boshlang'ich sinf darsligida keltirilgan iboralarning ma'no-mazmunini to'liq holda ochib berish, obrazli tarzda tushunturush, o'z ma'nosi bilan taqqoslash o'quvchilar xotirasida o'rganilgan iboraning ma'nosi mustahkam saqlanishida asos bo'lib xizmat qiladi.

Darslikdagi o'quvchi uchun tushunarsiz bo'lgan har bir so'z, har bir ibora ma'nosi batafsil ochib berilishi kerakki, birorta ham o'quvchi uchun ma'nosi anglashilmagan so'z yoki ibora qolmasin. Bu orqali o'quvchilarning lug'at boyligini oshirish, nutqiy malakalarini o'tirish, kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirishga poydevor yaratamiz. Chunki bola salohiyati, dunyoqarashi o'sib borgan sari uning nutqi va tafakkuri ham rivojlanadi. “O'quvchilarning nutqini o'stirishda aytmoqchi yoki yozmoqchi bo'lgan jumalarni oldindan o'ylab olish ko'nikmasini hosil qilib borish ham zarur jarayondir. O'quvchilardan shuni talab etingki, – degan edi M.I. Kalinin, - ular oldin o'ylasinlar, so'ngra so'ylasinlar, lekin oldin gapirib qo'yib, undan keyin o'ylamasinlar”⁶⁴. Bu jarayonda esa o'quvchining lug'at boyligi asosiy o'rin tutadi.

O'quvchilarga iboralar lug'atini tuzdirish, iboralarga zid ma'noli, muqobil yoki so'z birikmalari tanlash kabi mashqlardan foydalanish, shuningdek, o'quvchilar badiiy asarni o'qiyotganda uchraydigan shakldosh, ma'nodosh, zid ma'noli iboralar ma'nosi sharhlangan izohli lug'at daftari tutsalar, mazkur so'zlar ishtirok etgan gaplar tuzsa,

⁶⁴ Tojiyeva H. Iboralar o'tish orqali o'quvchilarning nutqini o'stirish metodikasi. Bitiruv malakaviy ishi. - Jizzax: 2020.

soʻz boʻyligini oshirish va nutqiy mahoratini takomillashtirishda muhim qadam qoʻygan boʻlamiz.

Boshlangʻich taʼlim dasturida iboralarni oʻrgatish uchun alohida dars soati ajratilmagani va darslikda asosiy bir mavzu sifatida kiritilmaganligi uchun oʻquvchilarga iboralarni oʻrgatish jarayonida bir-qancha qiyinchiliklar ham yuzaga keladi. Masalan, soʻzlarni koʻchma maʼnoda qoʻllaganimizda tinglovchiga baʼzan tushunarli, baʼzan mavhum tushuncha boʻlib qolishi mumkin. Iboralar esa toʻligʻicha koʻchma maʼnoda qoʻllanadigan frazalogiyalardir.

Boshlangʻich sinf oʻquvchilari uchun iboraning maʼnosini tez va ongli ravishda tushunilishi qiyin holatdir. Aynan shu jarayonda oʻqituvchidan katta mahorat, ijodkorlik, eng asosiysi, tinimsiz mehnat talab qiladi va oʻqituvchi iboralar tarkibi, tuzilishi, anglatgan maʼnolari jihatidan oʻquvchilarda katta qiziqish uygʻota olishi kerak.

Oʻquvchining kerakli bilimlarni puxta oʻzlashtirishida va unda lingvistik kompetensiyani shakllantirishda eng avvalo, uning diqqatini fan yoki mavzuga toʻliq jalb qila bilish muhimdir. Maktabga endigina qadam qoʻygan bolada diqqatning birinchi turi-ixtiyorsiz diqqat ustun boʻladi. Uning diqqati tez boʻlinishini, chalgʻishini, oʻzini bir joyga ushlab turolmasligini kuzatish mumkin. Shunday paytda bola uchun muhim va qiziqarli boʻlgan narsalarni unga koʻrsatish, bu narsalarning shakli, koʻrinishi, joylashgan oʻrni, katta-kichikligi, bir-biridan farqi va rangiga nisbatan bolaning diqqat-eʼtiborini kuchaytiradi. Endi esa bola bu narsani sinchiklab oʻrganish davomida narsaga nisbatan ongini bir nuqtada ushlay oladigan boʻladi. Natijada bu narsaning nima uchun xizmat qilishini, qanday ishlatilishini ham oʻrganadi. Aynan bunday tadbirlar bola xotirasining rivojlanishi uchun ham yordam beradi. Buni amalga oshirish uchun, albatta, psixologik mashq va treninglardan foydalanamiz. Chunki, oʻquvchini dastlab fanga olib kirish, uni fan bilan bogʻlashdan oldin bolani bu jarayonga tayyorlash lozim boʻladi.

Iboralar ustida ishlash uchun maxsus dars ajratilmaydi. U barcha predmetlarni oʻrganishda, asosan, ona tili va oʻqish darslarida darslik materiallarini oʻrgatish bilan bogʻliq holda olib boriladi.

Boshlangʻich sinf oʻquvchilariga iboralarga oid bilimlar berish faqat ona tili darslari bilan chegaralanib qolmasdan, oʻqish darslari davomida ham oʻrgatib boriladi. Ayniqsa, tilning lugʻat tarkibini, undagi eskirgan va yangi paydo boʻlgan soʻzlarni, shevaga xos soʻzlarni, kasb – hunarga oid soʻzlarni, ruscha – baynalminal soʻzlarni oʻrgatishda oʻqish kitobida berilgan matnlar tahlili, har bir darsda oʻtkaziladigan lugʻat ishlari katta ahamiyatga ega. Bunda amaliy ishlar orqali nazariy bilimlar hosil qilib boriladi.

Iboralarni oʻrgatish orqali lingvistik kompetensiyani shakllantirish pedagog umumiy ishining tarkibiy qismi boʻlib, bunda oʻquvchilarning nutqiy qobiliyati sayqallanib, boyib boradi. Taʼlim muassasalarida lingvistik kompetensiyani

rivojlantirishning yo'lga qo'yishi quyidagi turlari alohida ahamiyatga egadir: suhbatlar, uchrashuvlar, ertaliklar, haftaliklar, oyliklar, ko'riklar, konferensiya, bahs-munozara o'tkazish va o'quvchilar jamoasini keng jalb etish.

Lingvistik kompetensiyani rivojlantirishda tarbiyaviy tadbirlar umumiy tarbiyaning ajralmas qismi sifatida ta'lim muassasalari faoliyatini tashkil etishda o'z o'rni, mavqei va ahamiyatiga ega. Lingvistik kompetensiyani shakllantirish qamrovi keng, shu bois, ularni qanday shakl va uslubda o'tkazilishi mutaxassis-o'qituvchining pedagogik tajribasi, mahorati hamda o'quv muassasi rahbariyati, jamoasining, fan o'qituvchilarining tashabbuslarini qo'llab-quvvatlashi, ularga tashkiliy jihatdan yordam ko'rsatish, shu bilan birga o'quvchilarning istak-xohishlari, qiziqishlari, ehtiyojlari va ijtimoiy faolliklarga bog'liq.

Hozirgi vaqtda lingvistik kompetensiyani shakllantirishning hamma turlariga ma'lum dastur bo'yicha to'la va keng miqyosda xarakteristika berish uchun yetarli ma'lumotlar yaratilmagan. O'qituvchi qo'zg'aluvchan tipdagi bolada uning o'zini tuta bilmasligiga yo'l qo'ymay, o'zini tuta bilish malakasini tarbiyalay olishi kerakligini hisobga olishi lozim. Muntazam ravishda tegishli faoliyatni tashkil etib, muayyan sharoitga qo'yib qo'zg'aluvchan bolani o'zini mustaqil fikrlay olishga o'rgatishi kerak. Biz boshlang'ich sinf fan darslarida har xil qiziqarli o'yinlar, turli muammoli vaziyatlar yaratish va boshqotirmalardan foydalanishimiz orqali ko'zlagan maqsadimizga yetishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mengliyev B.R. Til ta'limida kompetensiyaviy yondashuv// Ma'rifat. 2014.8- 9 betlar.
2. Asadov Y.M. Ta'limda kompetensiyaviy yondashuv// Maktab va hayot. 2014. 8-10 betlar.
3. Boltayeva B. Boshlang'ich sinflarda ona tili va o'qish darslarida o'quvchilarni mantiqiy fikrlash va matn tuzishga o'rgatish (<https://primedu.jspi.uz/index.php/primedu/article/view/4265>) 2021.
4. Boltayeva, B. (2021). Badiiy adabiyot asosida o'quvchilarda nutq madaniyatini shakllantirish. Boshlang'ich ta'limda innovatsiyalar, 2(3). извлечено от <https://primedu.jspi.uz/index.php/primedu/article/view/4266>
5. Жуманазарова Г., Болтаева Б., Кулбоева Д. Бошланғич синфларда ибораларни ўрганиш методикаси. Uslubiy qo'llanma. Тошкент: — Турон замин зиёи, 2017, 90 б.